

НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ВИКОНАВСТВО В КОНТЕКСТІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

В духовній культурі більшості народів світу народно-інструментальна музика займає значне місце, являючи собою специфічну форму відображення побуту, історії, світогляду, національного менталітету. Народна інструментальна музика зусиллями багатьох поколінь сформувалась у самобутнє естетичне явище, що представляє значний інтерес як для науки, так і для сучасного мистецтва, — пізнання її численних художніх систем і елементів відкриває широкі горизонти для збагачення сучасного композитора та музиканта-виконавця.

Дослідження народних музичних інструментів, особливостей їх конструкції, технічно-виконавських та музично-виражальних можливостей дозволяє вивчати й специфіку музичного мислення народу, вони в певному сенсі є своєрідними пам'ятниками, що зафіксували історичні етапи розвитку певної національної культури [6].

Народно-інструментальне мистецтво сучасної України є органічною часткою цілісної вітчизняної музичної культури. Творчі, виконавські, науково-методичні та педагогічні напрацювання у цьому жанрі відбивають глибокий зміст та неповторність національного характеру; вони є активними засобами творчого взаємоспілкування з музичним світом, бо сама природа музичного інструментарію, покликаного відображати загальнолюдські почуття, не обмежена національними кордонами, а має інтернаціональний аспект звучання — різновиди струнно-щипкових, струнно-ударних, язичково-духових інструментів здавна були притаманні культурам різних народів світу.

Народно-інструментальна музика виступає своєрідним естетичним феноменом, що проявляє себе диференційовано у різних народів та в різні історичні епохи. У кожній конкретній історико-культурній ситуації структурні та функціональні параметри народно-інструментальної музики є досить специфічними, визначити їх можна дослідивши дану музичну культуру та визначивши в ній місце інструментальної музики, її смисл та значення в житті даного народу, суспільної середи та історичної епохи.

У своєму автентичному варіанті народні інструменти існували у побутовому вжитку [9]. Введення професійної музичної освіти на народних інструментах дало поштовх процесу їх удосконалення — з'являється новий тип бандури; відтворюється на етнографічній основі кобза, що майже зникла на початку XIX століття; зроблені оркестрові кобзи в 5 типорозмірах, що пройшли удосконалення, ретельно зберігши типові риси українського народного інструмента. Процес удосконалення торкнувся цимбалів — створені концертні цимбали, а також оркестрові різновиди. Протягом довгого часу тривав процес удосконалення баяну [2, с. 37–39].

Музичні інструменти мають здатність і тенденцію “пристосовуватися” у своїй модифікації та своїми виражальними темброво-інструментальними засобами до національно визначеної духовності в музиці кожного народу. Доказом цього є розповсюдження в Україні не російської квартової триструнної домри, а більш досконалого, перспективнішого концертного варіанта — чотириструнної квінтової домри.

Удосконалені сучасні народні інструменти вдало сполучають риси і фольклорного, і академічного інструментарію. І як зазначав свого часу фундатор вітчизняної школи етномузикознавства Б. Асаф'єв, “... фольклор не одне з багатьох складових музики, а виток, не матеріал для обробки, а творчий метод” [1, с. 18]. Він не розподіляв національну музичну культуру на народну та професійну, а сприймав як історично системну єдність. Сутність фольклору вчений вбачав у тому, щоб об'єднати його з композиторською музикою, зробити його фактором національної культури і, водночас, виявити його іманентну специфіку. Дослідження переходу інтонацій побутової музики в матеріал художньої музики Б. Асаф'єв вважав однією з найцікавіших стилістичних проблем, як, наприклад, роль ритму та інтонацій передзвону як побутового елемента, що пронизує слух з дитинства.

Своєрідний Ренесанс, який переживають на Україні народні інструменти у XX–XXI століттях, торкнувся і удосконалення інструментарію, і репертуару, і розширення художніх засобів музичного вираження. Все це дозволило народним інструментам, що традиційно асоціювалися з побутовим використанням, гідно включитися в академічний виконавський процес.

Українські народні інструменти, що є, з одного боку, провідником національних фольклорних традицій, а з іншого — важливою частиною академічної професійної культури, виявилися дуже актуальними у зв'язку з пошуками нових засобів музичної виразності.

Творча виконавська практика ХХ–ХХІ століть висунула на перший план стилі, в основі яких лежать нетрадиційні інструментальні сполучення в ансамблі; пошук нових художніх засобів виразності — нових тембрів, прийомів звуковидобування, звукових сполучень — відновив інтерес композиторів до тембральної екзотики струнно-щипкових інструментів. Так, до ансамблевих складів, поряд з класичними струнно-смичковими інструментами, залучаються струнно-щипкові народні інструменти. Велика кількість нових ансамблевих творів для домри, балалайки, бандури з фортепіано уможлиблює визначення в сучасній виконавській практиці тенденцій композиторського пошуку нових тембрально-артикуляційних сполучень, нової ансамблевої гетерофонії (гетерофонія — гр. “різноголос” — вид багатоголосся, що виникає при музикуванні, коли в одному або декількох голосах відбувається відхилення від основної мелодії [4, с. 974]).

В ансамблевій гетерофонії такий відступ обумовлений природною різницею звукової якості інструментів, що дозволяє композиторам знаходити нові художні можливості інструментально-різноголосу та значно розширює сукупну ансамблеву палітру виражальних засобів.

Риси нової ансамблевої гетерофонії знаходимо у творах українських авторів — В. Івка, Б. Міхеєва, В. Подгорного, В. Власова, А. Білошицького, Р. Гриньківа, що фіксують нове ансамблеве мислення як можливість концертного сполучення в ансамблі народних інструментів та фортепіано. Багатотембровим в такому ансамблі виявляється не тільки фортепіано — композиторами демонструється весь спектр концертних можливостей, об'ємність звучання та широкий динамічний діапазон народно-академічних струнно-щипкових інструментів.

У виконавській практиці народні інструменти використовуються і в різних складах джазово-інструментальних ансамблів, органічно сполучаючись з естрадними інструментами, наприклад, бандура Романа Гриньківа в естрадному тріо з електро-

гітарою та підзвученим роялем, балалайка в ансамблі “Джаз-балалайка”, домра в квітеті “Браско” тощо.

Широкі тембральні можливості народних струнно-щипкових інструментів дозволяють досягати як природного, так і штучного звучання. Цікаві пошуки у цьому напрямку одеських композиторів — В. Власова, О. Олійника, А. Чорного, які використовують широку звукову палітру можливостей домри з використанням нетрадиційних засобів звуковидобування. Творчі надбання у сфері “нової ансамблевої гетерофонії” створюють різноманітні барвисті ефекти, втілюючи явища зовнішнього світу, наприклад, у “Пантомімі” В. Власова, де нові тембральні властивості (“звукове мерехтіння”) здобуває не тільки домра, але й фортепіано — піаніст грає на відкритих струнах роялю, створюючи нетрадиційне для цього інструмента звучання.

Нагадаймо, що у свій час П. Сокальський висловлювався проти участі фортепіано в ансамблі з народними інструментами через тембральну, як йому здавалося, невідповідність і був супротивником професійного навчання на цьому інструменті. Подібне бачення вченого виходить, напевно, з традиційного сприйняття фортепіано як замітника оркестру з його багатогранною фактурною палітрою та динамічним об’ємом звучання. У цілому ця глибоко віддана ідеї національної специфіки музичної освіти людина стояла на позиціях “неприйняття” фортепіано як далекого від народного українського колориту інструменталізму. У цьому його позиція перегукувалася з відомим висловленням Л. Толстого щодо безперспективності музики Ф. Шопена та фортепіанних звучань у цілому, неприйнятних для старої селянської культури.

Сучасні дослідження генезису клавіру, зв’язок із лютневим мистецтвом, що органічно стикається з бандурою, дозволяють оптимістично розглядати перспективи взаємодії фортепіано і народних інструментів. І якщо в класичному камерно-інструментальному виконавстві ансамблева роль фортепіано завжди була невід’ємною частиною жанру, то в народно-інструментальному складі фортепіано порівняно недавно набуло статусу “обов’язкового” ансамблевого інструмента.

Ансамблева гра з класичними струнно-смичковими інструментами не потребує спеціальної адаптації піаніста до художніх умов як таких — всі учасники ансамблевої гри дотримуються

оперного подання звуку, в основі якого лежить мелодійна манера *bel canto*, що є звуковим еталоном і для піаністів. Узгодження ж фортепіано з народно-академічними інструментами струнно-щипкової специфіки спонукає до перегляду звичних клавірних уявлень про артикуляцію та динаміку, оскільки в основі їх музично-мовних формант лежать сонорні звуки у поєднанні з несонорними. Цей “не-оперний спів” налагоджує піаніста на ансамбль, відмінний від скрипкової та духової специфіки, безпосередньо чи опосередковано пов’язаної з оперним об’ємом звучання, орієнтуючи на пошуки засобів художньої гармонізації ансамблевого звучання в сфері клавірних тембрально-артикуляційних звучань [8].

В ансамблі з академічними народними інструментами фортепіано виявляє “приховані резерви” виразності. Це визначається унікальними клавірними можливостями: гнучка вимова, свобода інструментальної мови, можливість відтворити найрізноманітніші тембри. Багатство фортепіанного туше, розмаїтість відтінків та прийомів звуковидобування дозволяє наблизити звучання клавіру як до багатьох оркестрових, так і народних інструментів.

У своїх артикуляційно-тембральних знахідках нового ансамблевого співвідношення композитори нетрадиційно розподіляють інструментальні ролі: фортепіано, що має чудові показники інструментального *bel canto*, наділяють перебільшено ударними властивостями, протиставляючи йому спів щипкового інструмента.

Таким чином, у поєднанні різних способів інструментальної звуковимови — домрового співу та токатного чи дзвонового фортепіано — проглядається певна закономірність використання артикуляційних якостей зазначених інструментів: ударне туше фортепіано більш рельєфно виявляє вокально-ліричні можливості домри, нівелюючи ударно-щипкову специфіку інструмента. Поєднання в ансамблі струнно-щипкових інструментів та фортепіано дозволяє привнести в сучасну виконавську практику новий концертний репертуар, що має національне коріння, але не асоціюється з народною музикою побутового використання і є орієнтованим на слухацьку еліту.

У такому баченні інструментально-тембральної специфіки народно-академічних інструментів виникають нові можливості

прояву ансамблевих функцій у піаніста — це не тільки делікатно-приглушений супровід камерно звучних домри, балалайки, гітари, бандури, але й концертно-рівноправний діалог інструментів. Що підтверджено, у першу чергу, зверненням композиторів до різного роду концертних форм, які передбачають інструментальне змагання (*концерт* — нім. “змагання”) як форму взаємодії партнерів ансамблю — “Концерт-билина” Б. Міхеєва, “Концерт-токата” В. Івка, “Концертна фантазія” К. Мяскова, “Концертні п’єси” Б. Міхеєва та велика кількість концертів для солюючого народного інструмента в супроводі фортепіано чи в перекладенні оркестрової партії для фортепіано.

Подібно до етапів розвитку жанру класичного інструментального концерту, що, як відомо, досяг свого розквіту в епоху появи особистості соліста-віртуоза, в народно-академічному мистецтві в наш час відбувається аналогічний процес формування-висування соліста-концертанта, багато в чому завдяки композиторській та виконавській творчості В. Івка, Б. Міхеєва, В. Власова, Р. Гриньківа, В. Подгорного, А. Білошицького, К. Мяскова та їхньому новому ансамблевому мисленню, що визначає “концертність” сполучення народно-академічних інструментів та фортепіано.

Сучасна ансамблева музика для народно-академічних інструментів — це закономірний розвиток “нової гетерофонії”, що використовує як адекватні, так і неадекватні технологічні засоби та звукові ефекти у виступах рівноправних та уподібнених одночасно інструментів-партнерів, і, в першу чергу, ансамблевий принцип “нової гетерофонії” полягає у використанні усіх тембрально-акустичних можливостей ансамблевих інструментів в їх невичерпній розмаїтості та варіантності.

Як відзначають виконавці, головне новаторство в удосконаленні сучасних народно-академічних інструментів спрямовано не тільки на посилення звука, тому що “будь-який інструмент має межі потужності звучання, і не потрібно робити з балалайки тромбона. Збільшення діапазону динаміки потрібно шукати не в напрямку *ff*, а в *pp*. Ось де і стає важливим такий показник, як “чутливість”, коли вже на *piano* інструмент звучить красивим тембром, коли він присутній у всьому динамічному діапазоні, а не тільки в межах *mf* — *f*. Важлива також і полютьність звуку: звучання інструмента повинно заповнювати

весь простір залу, щоб було враження, що звук йде не зі сцени, а обволікає тебе з усіх боків” [5, с. 11].

Народні інструменти та виконавці на них в процесі збагачення та поглиблення освітньої діяльності накопичують досвід академічної освіти, набувають нової якості, що дозволяє говорити про “Українську академічну школу народно-інструментального мистецтва”.

Як зазначає академік Давидов [2, с. 5], від фольклористів ще недавно можна було почути незадоволення відносно кардинальних змін при реконструкції інструментів або правомірність виконання на них складних форм класичної та авангардної музики, а від представників елітарного загалу — недооцінки серйозних намірів народно-інструментального мистецтва щодо передачі глибоких почуттів та переживань людини.

Своєрідний Ренесанс народних інструментів, що охопив період ХХ і початок ХХІ століть, характеризується двома показниками, що відрізняють його як від природно консервативного, етнологічного інструментального фольклоризму — бурхливостю свого раптово революційного розвитку, так і від елітарної музичної сфери — багатогранністю виниклих проблем. Тут і відродження та реконструкція, невпинне удосконалення музичного інструментарію, і репертуарна проблема, і педагогіка, і процеси розвитку наукової думки як в плані висвітлення історії та культурології жанру, так і в плані створення солідної, на рівні з іншими різновидами мистецтв, теоретичної, методологічної філософської бази.

Закорінене в народній творчості мистецтво народних інструментів, а отже і його реконструкція, завжди розвивалось талановитими, багатогранно обдарованими особистостями, які поєднували у своїй творчій діяльності і хист майстра, і виконавство, і композицію, і музично-громадську, організаторську активність. Така комплексність обдаровань виявилась типовою і в період Ренесансу народних інструментів у ХХ — початку ХХІ століть.

Джерела та література

1. Асафьев Б. О народной музыке. — Л.: Музыка, 1987. — 248 с.
2. Давидов М. А. Історія виконавства на народних інструментах \ Українська академічна школа \ \ НМАУ ім. П. І. Чайковського. Київ, 2005. — 418 с.

3. Мацевский И. Исследовательские проблемы инструментальной народной музыки \ В кн.: Традиционное и современное народное музыкальное творчество. — М.: Музыка, 1976. — С. 5–36.
4. Музыкальная энциклопедия в 6 томах \ ред. Ю. В. Келдыша\ . — Т. I. М.: Сов. энциклопедия, 1973. — 1070 с.
5. “Народник”. — Информационный бюллетень. — М.: Музыка. — 2002. — № 2. С. 11–12.
6. Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка \ Сб. статей и материалов в 2-х частях. — М.: Сов. композитор, 1987–1988. 264 с. — 327 с.
7. Ольховський А. Нарис історії української музики. — Київ: Музична Україна, 2003. — 238 с.
8. Повзун Л. Нова ансамблева гетерофонія: домра—фортепіано. Погляд концертмейстера \ Навчальний посібник. — Одеса: Фотосинтетика, 2008. — 110 с.
9. Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. — Харків, 2002. — 288 с.
10. Штокман Э. Исследование народных музыкальных инструментов Европы и их описание в многотомном справочнике \ В кн.: Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка. — Ч. I. — М.: Сов. композитор, 1987. С. 236–261.

Анотації

Повзун Л. И. Народно-инструментальное исполнительство в контексте музыкальной культуры Украины.

Украинские народные инструменты органично сочетают черты и фольклорного, и академического инструментария. Исполнительская *практика* возобновила интерес к звуковой экзотике струнно-щипковых народных инструментов. Тембрально-акустические свойства народных инструментов оказались актуальными в композиторских поисках новой ансамблевой гетерофонии.

L. Povzun. Folk instrumental performance in the context of Ukrainian musical culture.

Ukrainian folk instruments organically combine both folklore and academic instrumentation features. Performance practice renewed interest to the exotic sound of **string-plucking** type folk instruments. Folk instruments' timbre and acoustic characteristics proved to be in great demand with composers being in search for new ensemble heterophony.